

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Katja Žavbi

Zlorabe znanosti v času nacizma

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Katja Žavbi

Mentor: red. prof. dr. Franc Mali

Zlorabe znanosti v času nacizma

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorju, red. prof. dr. Franc Mali, za vse nasvete in usmeritve ter strokovno pomoč pri pisanju diplomskega dela.

Hvala tudi moji mami, ki mi je omogočala študij in me na veliko načinov podpirala na življenjski in študijski poti.

Mami, brez tebe ne bi končala!

Zlorabe znanosti v času nacizma

Nacizem kot vrsta totalitarističnega režima je imel v drugi svetovni vojni z načrtnimi poboji in izgoni na področju znanosti grozovite posledice. Kazenski ukrepi zoper vojne ujetnike so bili prvo področje gestapa, kar pa se je kmalu razvilo v organizacijo z razvpitim imenom »medicinski poskusi«. Društvo Ahnenerbe je po Himmlerjevih navdihih organiziralo številne poskuse predvsem na Židih, Romih in drugih nasprotnikih takratnega režima, ki so ogrožali arijsko raso. Znanstveniki z nacističnimi načeli so v korist ideologije delovali popolnoma nasprotno, kot je v skladu s klasično medicinsko etiko, pri tem pa kršili Hipokratovo prisego. Prve poskuse na vojnih ujetnikih so začeli izvajati novembra 1938 do konca vojne leta 1945. V tem obdobju se je znanosti držal vzdevek "slaba znanost", saj je ta služila za zločin proti določeni narodnosti, verski ali rasni skupini. Še dandanes je polemika na znanstvenem področju, ali je etično uporabljati podatke, ki so terjali toliko življenj, na drugi strani pa si delijo mnenja, da bi bilo bolje konstruktivno izkoristiti podatke in se na neki način pokloniti žrtvam. Znanost je bila v času nacizma močno zlorabljen iz etičnega vidika.

Ključne besede: znanost, koncentracijska taborišča, totalitarizem, ideologija, etična problematika.

Abuse of Science in the Period of Nazism

Nazism as a type of totalitarian regime with structural killings and deportations in the Second World War, had in the field of science horrendous consequences. Punitive measures against prisoners of war were the first field of Gestapo, which soon developed into organization with notorious name "medical experiments". According to Himmler's inspirations, the Ahnenerbe society organized various experiments mainly on the Jews, Roma, and other opponents of the then regime, which endangered Aryan race. Due to the favour of the ideology, scientists with Nazi principles operated completely contrary to the classical medical ethics, and in the process of doing so violated the Hippocratic Oath. First experiments on prisoners of war started in November 1938 and ended at the end of the war in 1945. In this period science had a nickname "bad science", since it served as a crime against certain ethnic, religious, or racial group. Even today, a polemic in the science field exists whether it is ethically to use the data that claimed so many victims. On the other hand, some believe that it would be more constructive to use the data and in some way pay tribute to the victims. From ethical perspective, science was severely abused in the period of Nazism.

Key words: science, concentration camps, totalitarianism, ideology, ethical problems.

KAZALO

1	UVOD	6
1.1	Struktura naloge	8
2	TOTALITARNI REŽIMI V ZGODOVINI MODERNEGA ČLOVEKA	9
3	DRUŽBENI VZROKI NASTANKA TOTALITARNE NACISTIČNE DRUŽBE	13
3.1	Moj boj (Mein Kampf)	15
3.2	Gottfried Feder in njegov program	16
4	VSEOBSEŽNA MOČ IDEOLOGIJE V NACIZMU	21
4.1	Osnovni historični izvori pojma ideologije	21
4.2	Ideologija v času nacizma	22
5	ZNANOST V ČASU NACIZMA	24
5.1	Uporaba znanosti za vojaške namene v času nacizma	24
5.2	Zloraba znanosti v koncentracijskih taboriščih	27
6	ETIČNA PROBLEMATIKA ZNANOSTI V NEMČIJI ZA ČASA NACIZMA	29
7	ZAKLJUČEK	31
8	LITERATURA	33

1 UVOD

V diplomski nalogi se bom osredotočila predvsem na okoliščine in vzroke nacionalsocialističnega prevzema oblasti in vladavine s sposobnostjo mobilizacije množic in družbenega konsenza. Omenjene okoliščine so pomembno vplivale na odnos nacizma do znanosti. Zanimal me bo motiv za razvoj znanosti v času nacizma, pri čemer bom predstavila vzroke za zlorabo tega. Pri iskanju literature sem spoznala, da je bila tema že velikokrat obdelana, pri čemer številni avtorji pojasnjujejo, da dotična tema ne bo nikoli čisto dorečena, saj še vedno prihajajo na plano nove zgodbe, ki rahlo prevetrijó že zapisana dejstva.

Na začetku bom podala osnovne značilnosti totalitarnega režima nacistične Nemčije. Pri tem se bom oprla zlasti na delo Hannah Arendt. Hannah Arendt, ameriška politična teoretičarka in filozofinja nemško-judovskega izvora, je delo napisala v prepričanju, da je mogoče odkriti skrite mehanizme, ki so vse tradicionalne elemente našega političnega in duhovnega sveta razpustili v konglomerat, v katerem je vse izgubilo specifično vrednost in postalo nespoznavno za razumevanje ljudi in neuporabno za njihove namene (Arendt 2003, 10). Za razumevanje nacističnega gibanja je tako treba razumeti predvsem različne vzroke, ki so pripeljali do njegovega nastanka, kot so antisemitizem, imperializem in totalitarizem.

Glede na to, da je nacistična ideologija nastala v nemški politični partiji NSDAP, bom za začetek analizirala bistvo te ideologije. Njen ključni tvorec je bil nemški diktator Adolf Hitler, ki je že v knjigi *Moj boj* oblikoval antisemitično in rasno ideologijo. Ker mora totalitarni vladar preprečiti normalizacijo do tiste stopnje, ko bi se lahko razvil nov način življenja, je v veljavo moral vstopiti program, ki bi to nadzoroval. Hitler je v knjigi *Moj boj* predpostavljaj, da je odločilna točka vseh načrtov ravno finančni program, ki izhaja iz načela regulacije prometa v državi in posledično Židom v kraljestvu onemogoča načelo samoohranitve. Ta program je nastal pod okriljem nemškega ekonomista Gottfrieda Federja in vseboval tako imenovanih 25 točk. Hitler je prevzel vse njegove ideje, od sodobnega antisemitizma, socialnega darvinizma do psevdo-znanstvenega biologizma.

Ko razmišljam o stališču Charles-Maurice de Talleyranda, ki pravi, da je jezik dan človeku, da lahko ta prikríje svoje misli (Talleyrand 2009, 544 *La Confession de Talleyrand 1754*–

1838), opazim, da je ta teza, navezujoča se na Hitlerjeve množične shode, popolnoma nasprotna. Jezik razkriva zavedno, kot tudi nezavedno mišljenje in Hitler je s preišljenimi frazami, lažmi in hkrati s telesno govorico dosegel dovtetnost nemškega naroda za njegova sporočila. Nacistična propaganda je Hitlerja uspešno predstavila kot rešitelja takrat aktualnih težav in učinek oblasti brez tega dejavnika bi bil najverjetneje drugačen. Z naslanjanjem na poganske tradicije je Hitler pri ljudeh ustvaril strahospoštovanje, vendar je treba omeniti, da v času volitev leta 1933 njegovo stranko NSDAP ni podpirala večina, vendar le 37 % od 63 % volilne udeležbe. Njegovo imenovanje je bila le posledica vrste političnih spletk s konservativno elito. Res pa je, da množice močno privlačijo »absolutistični sistemi, ki predstavljajo vse zgodovinske dogodke, kot odvisne od velikih prvih primerov, ki jih povezuje veriga usodnosti in ki zatirajo ljudi iz človeške zgodovine (s Tocquevillovimi besedami)« (Arendt 2003, 430).

V Nemčiji je vladal sistem vrednot in prepričanij kot eno in edino resnično, da je treba z množičnim iztrebljanjem doseči razvoj čiste rase po vsem svetu. Glede na to, da je ideologija teoretski koncept z bogato teoretsko tradicijo, se bom osredotočila na omejeno število avtorjev. Tudi dela avtorjev, na katere se sklicujem, lahko vsebujejo vrsto ideoloških premis. Zato skušam, da bi ohranila čim večjo objektivnost lastnega pristopa, včasih dokaj kontradiktorna stališča, medsebojno soočati in primerjati.

Kakor je stabilnost totalitarnega režima odvisna od ločitve domišljjskega sveta gibanja od zunanjega sveta, tako je tudi eksperiment popolne nadvlade v koncentracijskih taboriščih odvisen od ločitve njim lastnega sveta od vseh ostalih svetov, sveta živečih kot takega in celo od zunanjega sveta znotraj države pod totalitarno oblastjo (Arendt 2003, 530).

Za dosego uresničitve napredka si mora znanost zastaviti vrednotne reference, ki vključujejo tako vrednote drugih kot celotnega družbenega sistema, s katerim znanost obstaja. V nacizmu je bil drugi nepomemben in nedvomno velja načelo "cilj opravičuje sredstva", kar je imelo v znanosti hude posledice, predvsem v povezavi s koncentracijskimi taborišči, kjer se je, kot pravi H. Arendt, transformirala človeška osebnost v golo stvar, v nekaj, kar ni več niti žival (Arendt 2003, 401).

Znanstvena skupnost mora imeti v mislih vedno družbene interese in potrebe ter možne posledice, ki jih povzroča uporaba znanosti. Źal se tega dejstva znanstveniki, ki so delovali v času nacizma, niso v celoti zavedali. Znanstveniki, ki so sledili nacistični ideologiji, so z

grozljivimi metodami prišli do ugotovitev, ki so sicer lahko veljale kot znanstvene. Vendar nacistično znanost upravičeno označujemo kot "slaba znanost", saj ne samo, da je bila v celoti podrejena ideologiji, tudi načini, kako je prišla do rezultatov, so etično zelo sporni. "To ni znanstvena presoja, je izključno politična. Ne glede na to, kako zelo se trudimo, ne moremo ločiti podatkov od tega, kako so bili pridobljeni" (Isabel Wilkerson 1989). Ne le, da besede 'etično' ne gre vstavljati v besedilo, ki omenja koncentracijska taborišča, še dandanes se medicinska etika ukvarja z vprašanji, ali je sploh dopustno uporabljati znanja, ugotovljena na tak nehumani način.

1.1 Struktura naloge

Diplomsko delo je razdeljeno na pet poglavij, v katerih bom poiskala splošne značilnosti pojmov, jih poskušala razjasniti in predvsem zaradi ogromnega števila teoretskih pristopov strniti na nekaj ključnih elementov.

V okviru diplomske naloge bom izhajala iz dveh hipotez:

H1: V času nacizma se je znanost razvijala pod taktirko totalitarnega režima za dosego ideoloških ciljev.

H2: Morala in etika v znanosti sta bili v času nacizma, katerega edini cilj je bil ohranjanje njegove sprevržene ideologije, irelevantni.

Pristop diplomske naloge bo teoretičen, pri čemer bom s kritično hermenevtično, diskurzivno in historično metodo preučevala predmet svojega preučevanja. Sistematično bom analizirala vzroke za zlorabe znanosti v času nacizma in v skladu s tem izvedla ustrezne zaključke.

2 TOTALITARNI REŽIMI V ZGODOVINI MODERNEGA ČLOVEKA

Različni totalitarni sistemi imajo različne ideološke cilje. Moj cilj v tem kratkem uvodnem poglavju je prikazati osnovne značilnosti totalitarnega nacističnega režima.

Totalitarizem je opredeljen kot nedemokratični sistem z modernim despotizmom, ki posega v vsa področja človekovega življenja. Beseda »totalen« je stara nekaj stoletij, medtem ko je pridevnik totalitaren novejšega datuma in z opredeljeno vsebino. Italijanski fašizem je samostalnik »totalitarnost« razvil z namenom prepričljivega poudarka dozdevne posebnosti fašizma. Ne glede na to, kakšna je specifična nacionalna tradicija ali določen duhovni vir njene ideologije, je totalitarna vladavina vselej preoblikovala razrede v množice, izpodrinila strankarski sistem ne z enostrankarsko diktaturo, temveč z masovnim gibanjem, premaknila center moči z vojske na policijo in vzpostavila zunanjo politiko, ki je bila odkrito naperjena v svetovno nadvlado (Arendt 2003, 25–45). Če se ozremo na ideje filozofa Nietzscheja, vidimo, da so imele te velik vpliv na utemeljitelja fašizma Mussolinija in Hitlerja, pri čemer so povzeli le tiste Nietzschejeve (manipulativne) teze, ki jih je sestra Elisabeth objavila po njegovi smrti, potem ko je vanj vstavila svoje lastne antisemitične ideje. Tezi o »volji do moči« in o »morali gospodarjev« so vključili v nacionalsocialistično psevdofilozofijo, kar pa se nikakor ni ujemalo s prvotno filozofovo zamisljivo. Iz teh delno spremenjenih ali za lastno uporabo falzificiranih filozofskih tez so nacisti destilirali ideološko esenco, ki je državo prikrojila tako rekoč v najvišjo svetinjo in v gospodarja vse oblasti (Lucian O. Meysels 1994, 16). Nietzsche je silovito napadal navezanost ljudi na obstoječo moralo in vrednote, ki so izhajale iz stare Grčije in judovsko-krščanske tradicije. Dejal je: „Prevednotiti vrednote – kaj pa je to? Obstajati morajo vsa spontana gibanja, nova, prihodnja, močnejša: samo so še pod napačnimi imeni in cenitvami in se še sama niso ozavestila; ... Prevednotenje vrednot je doseženo samo, če obstaja napetost novih potreb, novih potrebnih, ki trpijo za starimi vrednotami, ne da bi se zavedeli“ (Nietzsche 2004, 548–549). To stališče je imelo vsaj pol stoletja zelo velik vpliv predvsem na naciste, ki so v svoji propagandi na prirejen način pogosto uporabljali Nietzschejeve izraze, recimo »nadčlovek« in »volja do moči«. Geslo: »Ti nisi nič, ljudstvo (se pravi: država, voditelj) je vse.« je bilo zgolj opravičilo za brezkompromisni boj proti kateremu koli nasprotniku, ki je bil neovrgljivo označen kot sovražnik.

V klasičnem delu *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Carl J. Friedrich in Zbigniew Brzezinski navajata splošne značilnosti totalitarnega režima (Friedrich in Brzezinski 1956, 9 – 10)¹:

1. Obstaja uradna ideologija, ki zajema vse bistvene vidike človeške eksistence in vsakdo mora spoštovati to ideologijo. Ideologija je usmerjena k radikalnemu uničenju obstoječe družbe in ustvarjanju nove;
2. Obstaja ena množična stranka, ki je hierarhično in oligarhično ustrojena, na njenem čelu pa je »vodja«. Strankarska elita, ožje jedro, je podrejena vladni ideologiji in teži k njenemu množičnemu sprejemu;
3. Tajna policija, ki pod strankarskim nadzorom »onemogoča« sovražnike družbe in države« in pri tem uporablja najsodobnejše dosežke znanosti, tehnike in tehnologije;
4. Vseobsežni nadzor stranke nad množičnimi občili;
5. Strankarski monopol nad oboroženo silo;
6. Centralizirano upravljanje in nadzor celotnega gospodarstva.

Hannah Arendt totalitarizem pojmuje kot popoln prelom s tradicijo zahodne misli, pri čemer igra ključno vlogo pri njegovem razvoju tega sistema tako imperializem kot antisemitizem. Obe ideološki struji bom v nadaljevanju na kratko predstavila.

1.) Antisemitizem

Antisemitizem se je najprej pojavil v Prusiji, katere vrh je bil nemški rajh iz leta 1871. V Nemčiji so potegnili črto med Judi, tiste, ki jih je potrebovala, in tiste, ki jih ni, z izgovorom, citiram (Arendt 2003, 78): "Država je po svojem bistvu krščanska – kaj bi bilo lahko bolj tuje razsvetljenim despotom! – je bilo mogoče vse večjo judovsko inteligenco odkrito diskriminirati, ne da bi pri tem posli bankirjev in poslovnežev utrpeli kakršno koli škodo." Medtem ko Horkheimer in Adorno, avtorja *Dialektike razsvetljenstva (1947) in Filozofski fragment (1944)*, pojmujeta označevanje Judov za grešne kozle kot enega izmed izvorov meščanskega antisemitizma, nacistični antisemitizem pa kot antisemitizem "par excellence" Hannah Arendt zavrača teorijo Judov kot grešnih kozlov.

Da tega, kar so govorili nacisti, nihče ni jemal resno, je razumljivo. V sodobni zgodovini je komajda kaj bolj vznemirljivega in zavajajočega kakor to, da si je od

¹ Todor Kuljić, ki je raziskoval skoraj vse najpomembnejše teorije totalitarizma, meni, da je to Friedrichovo delo najpomembnejše tako v vsebinskem kot v teoretično-metodološkem smislu; Kuljić 1983, 147–162.

vseh velikih nerešenih političnih vprašanj našega stoletja prav ta na videz majhen in nepomemben judovski problem pridobil dvomljivo čast, da je spravil v tek vso to peklensko mašinerijo (Arendt 2003, 45).

Po Arendt je edini izvorni nacistični antisemitski element zahteva po predložitvi dokaza o nejudovskem izvoru za nove člane. Edini novi element je bil ta, da je nacistična stranka za članstvo zahtevala potrdilo o nejudovskem izvoru in da je kljub Federjevemu programu ostala skrajno nejasna v zvezi z dejanskimi ukrepi, ki jih bo izvajala proti Judom, ko pride na oblast (Arendt 2003, 441).

2.) Imperializem

V knjigi *Izvori totalitarizma* H. Arendt niti približno ne da imperialističnemu nasilju podobne teže kot nasilju nacizma.

Življenje v koncentracijskih taboriščih se ne more primerjati z ničimer. Groza, ki jo zbuja, nikoli ne bo popolnoma predstavljava, ker obstaja izven življenja in smrti. (Arendt 2003, 536). V nekaterih kritikah *Izvorov totalitarizma* se omenja predvsem pomanjkanje empatije do komunističnih žrtev v primerjavi z nacističnimi, pri čemer imata nacizem in koncentracijska taborišča a priori edinovrsten pomen.

V totalitarni državi se je uničila vsakršna liberalna oblika avtonomije, kar je politiko razširilo na vsa področja človekovega življenja. Volitve so v totalitarnem sistemu obstajale, vendar niso imele pomembne vloge. Omejene demokratične forme so v praksi le orodje legitimacije in izraz konsenza, podpore režimu s strani kontrolne in neavtonomne civilne družbe (Morlino 1990, 92). Razlike med javnim in zasebnim so se izbrisale, znanstveni skupnosti pa se je omejilo svobodno odločanje. Uporaba zakonodaje² in policije kot represivnega organa je imela za posledico 25.000–50.000 zapornikov v koncentracijskih taboriščih, ki so bili z namenom ohranjanja "čiste rase" podvrženi številnim nehumanim eksperimentom. V knjigi H. Arendt poudari, da Hitlerjeve zmage ne gre pripisovati frakcijskim bojem. Totalitarizmu dvajsetega stoletja je uspelo zmanipulirati množice do te mere, da etično presojanje ni imelo pomena, zdravniki pa so v imenu znanosti verjeli, da delajo nekaj dobrega. Treba je omeniti, da nekaj znanstvenikov, kot tudi številnih vidnih osebnosti iz sveta politike, znanosti in kulture, ki so bili sicer politični nasprotniki fašizma

² Zakon o zaščiti ljudstva in države (februar 1933); Zakon o javni službi (april 1933); Zakon o ljudskih sodiščih (maj 1934); Nürnberški zakoni (september 1934).

in po imenovanju Hitlerja za kanclerja, ni zapustilo države. Nekateri znanstveniki so zaradi odklanjanja nasilja med poskusi v koncentracijskih taboriščih prirejali rezultate raziskav in se s tem izognili mučenju ujetnikov.

3 DRUŽBENI VZROKI NASTANKA TOTALITARNE NACISTIČNE DRUŽBE

Nacizem ali nacionalsocializem je politična ideologija, ki je nastala v nemški politični partiji NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) in njenim partijskim programom. NSDAP je bila ustanovljena 1. aprila 1920 in bila edina stranka s svojimi uniformami, simboli in udarnimi silami. W. Shirer v knjigi *Vzpon in padec tretjega rajha* zapiše: „To seveda ni bila »umetnost«, bila je propaganda najvišje sile.“

Mnogi tradicionalni prikazi propada weimarske republike in vzpona nacizma navajajo številne težave, s katerimi se je negodna demokracija soočala med svojim kratkim obstojem. D. Gearz (1995, 30) v svoji knjigi navaja številne dejavnike, kot so: diplomatske in gospodarske težave, versajski sporazum, težave, ki so izhajale iz nove ustave, pomanjkanje demokratičnega konsenza, inflacija v prvih letih republike in nagel padec cen pred njenim koncem. Zaradi gospodarske krize na začetku tridesetih let je vse več nezadovoljnih Nemcev verjelo nacionalsocialistom (NSDAP) pod vodstvom Adolfa Hitlerja, ki je obljubil hitro rešitev iz krize. Rezultat obsesivnega prepričanja in predsodkov sta bila rasizem in izprijeni antisemitizem, kot navaja v svoji knjigi *Mein Kampf* v poglavju o 'Ljudstvih in rasi'. Če razdelimo človeštvo na tri vrste: utemeljitelji kulture, nosilci kulture in razdiralci kulture, potem bi samo Arijec prišel v poštev kot predstavnik prve skupine (Hitler 2007, 268).

Pogoji versajskega sporazuma so igrali tehtno vlogo pri zlomu weimarske republike in pri nemški nacionalni ljudski stranki (DNVP), ki je ravno na to temo pridobivala veliko volilne podpore. Versajski sporazum nemškemu ljudstvu ni priznaval enake pravice do samoodločbe, kot jo je priznaval Poljakom in Čehom: Nemčiji in Avstriji niso dovolili, da bi se združili, medtem ko je več držav naslednic med svojim prebivalstvom imelo tudi nemško manjšino, še posebej velja to za Sudete v severnem delu Češkoslovaške (Geary 1995, 32). Hitler vzrokov nemškega poloma ne pripisuje porazu na bojnem polju v avgustu 1918 in s tem nastalimi družbenimi spremembami. Če pustimo, da se nam pred očmi odvijajo vsi vzroki nemškega poloma, nam kot najpomembnejši ostane nesposobnost za spoznavanje rasnega problema in posebej židovske nevarnosti (Hitler 2007, 300). V knjigi *'Mein Kampf'* nazorno pojasni, da se iz vsakega zatiranja rodi moč za nov duhovni preporod

– dokler kri ostaja čista. Glede na versajski sporazum, ustavne težave, razdrobljeno strankarsko politiko, pomanjkanje demokratičnega konsenza, številne ekonomske težave, je bil vzpon nacizma in Hitlerjevo zmagoslavje neizogibno, saj so 'Nemci' v firerju videli odrešenika, ki jih bo spravil iz težav. Kot član izvršnega komiteja, zadolžen za propagando, je pridobil več kot sto ljudi na srečanju v Hofbrauhausu oktobra, novembra dvesto in februarja 1920, ko je objavil program v 25 točkah, skoraj 2000. V manj kot pol leta je postal absolutni vodja stranke. Podpora nacistom na lokalnih in regionalnih volitvah je od samega začetka strmo upadala, zato se je treba vprašati, kdo so bili dovzetni za nacistično propagando ter za Hitlerjeve priznane govorne spretnosti. O družbenih vzrokih za podporo nacistom obstaja množica raziskav, ena bolj zanimivih je študija Dicka Gearyja (1995, 44–45), ki je **opozoril na naslednje (manj znane) okoliščine prihoda Hitlerja na oblast:**

- 1.) Nacistična volilna podpora je bila mnogo večja v protestantski kot v katoliški Nemčiji, obsegala je tako urbana kot ruralna področja. V urbani katoliški Nemčiji so industrijski delavci ostali bodisi zvesti stranki centra bodisi so glasove prenesli na KPD (Kommunistische Partei Deutschlands). Na katoliških ruralnih območjih sta še naprej prevladovali bodisi stranka centra bodisi njena bavarska tekunica, bavarska ljudska stranka (BVP). Na Bavarskem je bil nacistični volilni uspeh večinoma omejen na protestantsko Frankonijo.
- 2.) NSDAP je pridobila velik odstotek volilnih glasov v protestantskih ruralnih okoliših. Nasploh je bilo nacistično volilno telo kot odstotek celotnega volilnega telesa veliko večje v ruralnih okoliših kot v urbanih središčih.
- 3.) Nacisti so bili deležni tudi precejšnje podpore pri različnih uslužbencih, ki so predstavljali naraščajoč odstotek delovne sile in ki so bili močno zastopani v članstvu NSDAP. V zasebnem sektorju so bili uslužbenci z nadzornimi in uradniškimi funkcijami pa tudi tisti, ki so delali v prodaji na drobno, bolj nagnjeni k nacizmu kot tisti s tehničnimi zadolžitvami.

Nacizem je prišel na oblast z množično volilno podporo, pri čemer je treba dodati, da posameznik ni imel neovirane pravice do svobodne izbire. Hitler je z zbori, paradami in pohodi učinkovito manipuliral z množico in kot kult voditelja učinkovito združil in poenotil ljudstvo. Hitler je s svojo presenetljivo govorniško, organizatorsko in propagandistično nadarjenostjo nedvomljivo vplival na množice, zbrane na shodih. Primaren cilj nacistične propagande je bilo radikalno rekonstruirati nemški narod, pri čemer se je človek iz individualista spremenil v človeka, ki pripada 'čisti' skupnosti. Znan slogan, ki nakazuje na ljudi kot parcialna bitja, je: »Eno ljudstvo! En rajh! Ein Führer!«

Versajski diktat (pogoji mirovnega sporazuma) in propad weimarske republike so tako zaradi konfliktov in nezadovoljstva nemškega naroda privedli do izbruha druge svetovne vojne.

3.1 Moj boj (Mein Kampf)

Glede na to, da knjiga v prvem delu opisuje sicer prirejeno avtobiografijo Adolfa Hitlerja in v drugem delu razmišljanja o vprašanih politične teorije, rasne in zunanje politike, je knjiga *Moj boj* ključna, saj v njej izvemo, na kakšen način je Adolf Hitler razmišljal in zaradi katerih razlogov želi arijsko raso naseliti po celem svetu. V knjigi *Moj boj* Adolf Hitler kot vojni desetnik opisuje svoje nezadovoljstvo do nemškega položaja, ki ga naj bi po njegovih besedah jeseni 1918 prevzeli zločinci. V knjigi sebe opisuje kot poklicanega rešitelja judovskega vprašanja, predvsem nazorno pa opiše, kako svojo zločinsko ideologijo uresničiti. Njegova ideologija, ki jo opisuje v knjigi, je imela ob prevzemu oblasti leta 1933 strašanske posledice, saj je vodila v holokavst s 6,5 milijona žrtev.

Knjigo *Mein Kampf* (Moj boj) je med služenjem v bavarskem mestu Landsberg am Lach sestavil Adolf Hitler, ko so ga zaradi poskusa nasilnega strmoglavljenja weimarske demokracije zaprli na zagroženo kazen petih let zapora.

Hitler je prvotno želel poimenovati svoje prihajajoče knjige *Viereinhalb Jahre (des Kampfes) gegen Lüge, Dummheit und Feigheit* ali Štiri leta in pol (boja) proti laži, neumnosti in strahopetnosti (Hammer 1956, 162). Knjiga ni bila napisana s strani Adolfa Hitlerja, temveč je ta diktiral svoje misli Rudolfu Hessu in Emilu Mauriceu, delo pa je najprej nastajalo v zaporniški celici med letoma 1923 in 1924 in kasneje v gostilni v Berchtesgadnu.

Prvi del knjige z naslovom *Obračun* se približa avtobiografiji, pri čemer vsebuje veliko laži, povezanih z antisemitskimi idejami. Drugi del knjige *Nacionalsocialistično gibanje* opisuje začetke NSDAP in predstavlja programsko smernico nacionalsocialistične stranke. Skozi celotno knjigo se poudarja pomembnost propagande, ki pod vplivom le te posameznik spremeni ne le čustveno, temveč tudi spoznavno in vedenjsko komponento stališč ter mnenj. A. Hitler tudi v uvodnem delu zapiše: »Vem, da ljudi težje pridobivamo na svojo stran s pisano besedo kot pa z govorjeno. Vem, da se vsako veliko gibanje na tej Zemlji za svojo rast lahko zahvali velikim govorcem in ne velikim piscem« (Hitler 2007, 9). Avtor

velikokrat omeni prednosti propagandnih tehnik, pri čemer Dick Geary v svoji knjigi zapiše: »Hitler je bil prepričan, da je bil eden izmed razlogov britanskega uspeha v prvi svetovni vojni tudi v tem, da je bila njena propaganda boljša od propagande cesarskih nemških oblasti, boljša zaradi preprostosti, neposrednosti in pripravljenosti na uporabo očitnih laži« (Geary 1995, 17). V petem poglavju z naslovom *Svetovna vojna* Hitler nazorno pokaže odpor do tistega časa, predvsem pa odpor do očeta, ki je bil državni uradnik in si nadvse želel, da bi šel sin po njegovih stopinjah. Želje se očetu niso uresničile, saj je Hitler želel postati slikar in umetnik. A. Hitler v knjigi *Moj boj* zapiše: »Le zakaj se nisem rodil sto let prej? Nekje v času osvobodilnih vojn, ko je možki tudi brez »trgovine« še nekaj vreden?!« (Geary 1995, 19).

Hitler v knjigi ločuje ljudi v kategorije na podlagi videza, pri čemer je germanski človek s svojo poltjo, svetlimi lasmi in modrimi očmi postavljen na sam vrh človeške rase. Za spoznanje Žida je najbolje preučiti njegovo polt, ki jo je prehodil znotraj posameznih ljudstev med stoletji (Hitler 2007, 284). Med razmišljanjem o vrhovni obliki človeštva avtor ugotavlja, da mora posledično obstajati tudi manjvredna rasa (Untermenschen). Hitler opisuje boj za svetovno prevlado Nemcev kot neprekinjeno rasno, kulturno in politično bitko med Arijci in Judi. Svoja dognanja podkrepí z namišljeno idejo, ko Jude obtoži vodenja mednarodne zarote, nadzora svetovnih financ, nadzora tiska, izumljanja liberalne demokracije, kot tudi marksizma. V knjigi pojasni svoje cilje glede vojaškega osvajanja ozemlja in že načrtuje, da bo ozemlje na vzhodu Nemčije, tako imenovana Rusija, služila za gojenje hrane in zagotavljanju prostora razširjenemu arijskemu prebivalstvu. Glede na zapisano v knjigi *Vzpon in padec tretjega rajha* bi lahko trdili, da je Hitlerjevo bolešno zaničevanje Židov izhajalo iz njegovih predpostavk, da so Židje po večini krivi prostitucije in trgovine z belim blagom. V knjigi *Moj boj* zapiše: »Ko sem prvič spoznal, da to odvratno trgovino v velemestnih mlakužah hladno, brezsravno in preračunljivo opravlja Žid, so mi šli po hrbtenici mrzli srhi« (Hitler 2007, 59).

3.2 Gottfried Feder in njegov program

Gottfried Feder je imel kot ključni predstavnik DAP-a (Delavska stranka Nemčije) maja 1919, nekaj dni po koncu komunistične revolucije, govor za člane stranke, kamor je bil kot član drugega pehotnega polka povabljen tudi Adolf Hitler. Predavanja so bila namenjena vsem politikom iz ozadja, da bi bili na tekočem s številnimi revolucionarnimi in političnimi gibanji. Gottfried Feder je vodil prvo predavanje z naslovom *Odprava obresti* –

služabništvo, kar pa je bila prelomnica v Hitlerjevi politični karieri. Ta govor je bil razlog, da se je Hitler v knjigi *Moj boj* poklonil njegovemu ekonomskemu prepričanju.

Ko sem poslušal prvo predavanje gospoda Federja, mi je skozi možgane takoj šinila misel, da sem našel pot do enega bistvenih predpogojev za ustanovitev nove stranke. V mojih očeh je bila Federjeva zasluga v tem, da je z brezobzirno brutalnostjo prikazal špekulativni, kot tudi za narodno gospodarstvo škodljiv značaj bornega in posojilnega kapitala ter razgalil prastar in večten predpogoj – obresti. Njegova izvajanja so bila v vseh temeljnih vprašanjih tako pravilna, da kritiki niso toliko oporekali teoretični pravilnosti njegove ideje, kot so dvomili, da jo je možno praktično izpeljati (Hitler 2006, 197–198).

Omenjeni citat se nanaša na spoznanje, do katerega je Hitler prišel med predavanjem, in sicer, da bi z ločitvijo borznega kapitala in ekonomskega življenja naroda lahko onemogočali proces internacionalizacije v nemških podjetjih. Hitler je spoznal, da bo potreben trd boj proti mednarodnemu in dolžniškemu kapitalu za dosego gospodarske svobode in neodvisnosti.

G. Feder, rojen 1883 v osrednjem delu Nemčije, mestu Würzburgu, je bil nemški ekonomist in ključni predstavnik nacistične stranke. Leta 1919 so Dietrich Eckart, Karl Harrer in Gottfried Feder ustanovili Deutsche Arbeiterpartei (nemško delavsko stranko – DAP) pod vodstvom Münchenskega ključavničarja Antona Drexlerja, ki se ji je oktobra istega leta pridružil Adolf Hitler. G. Feder, A. Hitler in A. Drexler so februarja 1920 sestavili Program tako imenovanih "25 točk", v katerem so postavljene radikalne gospodarske in družbene zahteve.

Vojne dobičke naj bi zaplenili, nezaslužene dohodke odpravili, koncerne nacionalizirali, veleblagovnice pa postavili pod nadzor mest. Korist od tega naj bi imel mali človek. Upoštevati moramo, da ta oblika 'socializma' ni bila usmerjena v razlastitev vse zasebne lastnine. Male poslovneže in trgovce naj bi celo zaščitili. Kljub temu je dvomljivo, ali so ta radikalna socialna stališča programa, ki so bila tako blizu Gottfriedu Federju in strankam 'ekonomskim strokovnjakom', Hitlerju sploh kdaj kaj pomenila. Ob koncu dvajsetih let se je nacizem v poskusu, da bi si pridobil glasove srednjega sloja, temu odkrito odpovedal: prizadeta naj bi bila samo judovska lastnina (Geary 1995, 17). Federjev program je

pomemben predvsem za preimenovano Nationalsocialistično nemško delavsko stranko (NSDAP), katere program je postal temeljna listina gibanja.

V knjigi *The Programme of the NSDAP The National Socialist German Worker's Party and its General Conceptions* G. Feder (1932, 18–20) opredeli 25 točk:

1. Zahtevamo, da se vsi Nemci na podlagi pravic narodov do samoodločbe združijo v veliki Nemčiji.
2. Zahtevamo enakopravnost nemškega naroda z vsemi drugimi narodi ter razveljavitev Versajske in Saintgermainске mirovne pogodbe [ki se uporablja za Avstrijo].
3. Zahtevamo ozemlje in zemljo (kolonije) za preživetje našega naroda in za poselitev presežka našega prebivalstva.
4. Državljan je lahko le tisti, ki je sonarodnjak (Volksgenosse). Sonarodnjak je lahko le tisti, ki je nemške krvi, ne glede na veroizpoved. Jud torej ne more biti sonarodnjak.
5. Kdor ni državljan, lahko v Nemčiji živi samo kot gost, zanj morajo veljati zakoni, ki veljajo za tujce.
6. Pravica odločanja o vodenju države in njenih zakonih pripada le državljanom. Zato zahtevamo, da v vseh javnih uradih, ne glede na to, ali gre za državne, deželne ali lokalne urade, delajo samo državljani.
7. Zahtevamo, da se država zaveže, da bo državljanom zagotovila predvsem delo in preživetje. Če možnosti za preživetje vseh prebivalcev države ni, je treba pripadnike tujih narodov (nedržavljanke) izgnati.
8. Vsakršno nadaljnje priseljevanje Nemcev je treba preprečiti. Zahtevamo, da se vse Nemci, ki so v Nemčijo prišli po 2. avgustu 1914, prisili v takojšnjo odselitev.
9. Vsi državljani morajo imeti enake pravice in dolžnosti.
10. Prva dolžnost vsakega državljanca je, da umsko ali fizično dela. Dejavnosti posameznika ne smejo biti v nasprotju z interesi širše javnosti, temveč morajo potekati v okviru celote in za dobro vseh.
Zato zahtevamo:
11. Odpravo prihodkov, ki niso zasluženi z delom oziroma trudom;
Osvoboditev izpod okov obresti.
12. Ker sleherna vojna terja od ljudstva ogromen materialni in krvni davek, mora osebna obogatitev na račun vojne veljati za zločin zoper ljudstvo. Zato zahtevamo popolno zaplembo vojnih dobičkov.
13. Zahtevamo podržavljanje (doslej) ustanovljenih družb (trustov).
14. Zahtevamo udeležbo pri dobičku velikih podjetij.

15. Zahtevamo obsežno razširitev sheme starostnega zavarovanja.
16. Zahtevamo oblikovanje in ohranjanje zdravega srednjega razreda, takojšnje podružbljanje velikih blagovnih hiš in njihovo dajanje v najem malim poslovnežem za nizko najemnino; najugodnejše obravnavanje malih podjetnikov pri vseh vladnih nabavah, najsi bo na državni, deželni ali lokalni ravni.
17. Zahtevamo zemljiško reformo, prilagojeno našim nacionalnim potrebam, oblikovanje zakona, ki bo omogočal neodplačno razlastitev zemlje za namene skupne rabe, odpravo zemljiških davkov in preprečevanje vseh špekulacij.
18. Zahtevamo nepopustljiv boj zoper tiste, ki s svojimi dejavnostmi škodujejo skupnemu interesu. Zločince, oderuhe, špekulante in podobne je treba kaznovati s smrtjo, ne glede na vero in raso.
19. Zahtevamo zamenjavo rimskega prava, ki služi materialističnemu svetovnemu redu, z nemškim običajnim pravom.
20. Da bi si lahko vsak sposobni in marljivi Nемеc pridobil višjo izobrazbo in tako zasedel katerega od vodilnih položajev, mora država poskrbeti za temeljit razvoj celotnega nacionalnega izobraževalnega sistema. Učne načrte vseh izobraževalnih ustanov je treba prilagoditi zahtevam praktičnega življenja. Šola mora v otroku utrditi državljansko zavest že zelo zgodaj, tj. čisto na začetku razvoja otrokove sposobnosti razumevanja. Zahtevamo šolanje nadarjenih otrok revnih staršev na stroške države, in sicer ne glede na status ali poklic staršev.
21. Država mora za krepitev javnega zdravja skrbeti tako, da ščiti matere in otroke, da preprečuje otroško delo; da z uvajanjem zakonske obveznosti glede športa in telovadbe dviguje raven telesne pripravljenosti prebivalstva in da podpira vse organizacije, ki se ukvarjajo s telesnim urjenjem mladine.
22. Zahtevamo odpravo najemniških vojakov in oblikovanje ljudske vojske.
23. Zahtevamo zakonske ukrepe zoper zavestno politično laž in njeno širjenje s pomočjo tiska itd.
24. Zahtevamo svobodo za vse veroizpovedi v državi, če ne ogrožajo državne oziroma niso v neskladju z etičnim in moralnim občutkom germanske rase itd.
Skupni interes pred interesom posameznika.
25. Za izvajanje teh politik zahtevamo: vzpostavitev močne osrednje oblasti v rajhu. Osrednji parlament mora imeti neomejeno oblast v celotnem rajhu in vseh njegovih organizacij. Oblikovanje zbornic po poklicih in strokah, ki bodo v posameznih zveznih deželah izvajale okvirne zakone, sprejete na ravni rajha. Voditelji stranke se

zavezujejo, da si bodo neutrudno prizadevali za uresničitev teh točk, po potrebi tudi za ceno lastnega življenja.

Februarja 1920 je Hitler naznanil nemški delavski stranki svoje prvo množično srečanje, ki so ji vodilni člani stranke prej nasprotovali kot pozdravljali. Na isti dan so razglasili svoj cilj, da je treba delavce, ki so bili zapeljani s strani marksizma, spreobrniti na mišljenje, kjer so pomembne le narodne vrednote. 24. februarja 1920 je na javnem zborovanju Hitler tako množico nagovoril z orisom petindvajsetih točk, pri čemer je srečanje doživelo velik uspeh. Gottfried Feder, kot ključni avtor programa NSDAP je bil kot državni sekretar za gospodarske zadeve razrešen avgusta 1934.

4 VSEOBSEŽNA MOČ IDEOLOGIJE V NACIZMU

V tem poglavju bom najprej teoretsko opredelila pojem ideologije in predstavila zametke idej, ki so pri A. Hitlerju krepile rasistično ideologijo in na tej osnovi celotno prevlado ideologije nad znanostjo v času nacizma in propagiranje t. i. »čiste arijske znanosti«. O tej prevladi bom več spregovorila v naslednjem poglavju.

4.1 Osnovni historični izvori pojma ideologije

Historično gledano se je pojem začel uporabljati konec 18. stoletja med francoskimi misleci, poznani tudi kot »ideologi«. Prvotna razsvetljenska razmišljanja o ideologiji temeljijo predvsem na abstrakciji razmišljanj kot o »vedi, ki raziskuje naraven izvor idej« (Urbanc 2008). Medtem, ko so Cabanis, Destutt de Tracy in njegovi prijatelji ideologiji za predmet dali genetično teorijo idej, je imel Marx popolnoma drugačno mišljenje: »Ideologija je zanj sistem idej, predstav, ki vladajo nad duhom posameznika ali družbene skupine« (Althusser 1980, 62).

Ideologija precej dobesedno pomeni to, kar nakazuje njeno ime: logika idej. Njen predmet je zgodovina, na katero se "ideja" aplicira; posledica te aplikacije ni korpus trditev o nečem, kar je, temveč razpiranje procesa, ki se stalno spreminja. Ideologija obravnava tok dogodkov, kot da bi ta sledil istemu "zakonu" kot logična razlaga njegove "ideje". Ideologije trdijo, da poznajo skrivnosti celotnega historičnega procesa – skrivnosti preteklosti, zapletenost sedanjosti, negotovost prihodnosti – zaradi logike, inherentno prisotne v njihovih posamičnih idejah (Arendt 2003, 565).

Ideologija ima v sebi člen: *logija*, kar nakazuje na to, da gre za znanost. Hannah Arendt pravi, da gre v resnici za psevdoznanost, ki lahko hkrati prestopi omejitve znanosti in meje filozofije. Ideologije so znane po svojem znanstvenem značaju: znanstveni pristop združujejo z rezultati filozofske pomembnosti in trdijo, da gre za znanstveno teorijo (Arendt 2003, 564). Izraz naj bi prvi uporabil Étienne Bonnot de Condillac, populariziral in uveljavil pa Destutt de Tracy. Omenjeni filozof in politik je avtor najpomembnejše monografije tega področja, *Éléments d'idéologie* (Elementi ideologije), v kateri naj bi ideologija znanstveno proučevala človeški um kot naravni objekt, človekove intelektualne zmožnosti, njihove zakonitosti pri oblikovanju in izražanju idej. Sam termin ima skoraj od samega začetka

negativni prizvok, medtem ko je tudi samo definiranje ideologije nasploh z najrazličnejšimi pomenskimi plastmi in raznolikostjo uporabe zelo zapleteno. Louis Althusser v *Izbranih spisih* zapiše: ideologija nima zgodovine, kar tudi Marx v knjigi *Nemška ideologija* nazorno objasni. Posamezniki, ki vladajo nad podrejenim razredom »kot producenti misli, urejajo produkcijo in distribucijo misli svojega časa, tako so torej njihove misli vladajoče misli epohe« (Marx 1976, 35–37). Stališče – ideologija nima zgodovine – moremo in moramo, kot pravi Althusser organsko povezati s stališčem, da je *nezavedno večno*, se pravi, da nima zgodovine. Ideje, kot so absolutizacija državne oblasti, vero v brezpogojno poslanstvo arijcev, sovraštvo do Židov in Slovanov, princip vodje, »novi red« in »nova morala«, osvajalne vojne itd. so imele idejne korenine pri nekaterih mislecih 19. stoletja, kar pa je okrepilo psihološke pogoje in idejno usmeritev Hitlerjeve nacistične politike. Idealistična dialektika nemškega filozofa Georga Wilhelma Friedericka Hegla, ki je povzdignila državo kot najvišji izraz človeškega življenja, je tlakovala pot v Bismarckov drugi in v Hitlerjev tretji rajh (Cajnkó 2005, 29).

4.2 Ideologija v času nacizma

Za časa nacizma je veljala slepa poslušnost in brezpogojna zvestoba njihovemu »vodji«. To je »alfa in omega« nacistične ideologije. Vsak vladajoči razred vlada z vladajočo ideologijo, s sklopom prepričanj, ki obkrožajo nekaj osrednjih vrednot. Ne glede na to, kakšna je specifična nacionalna tradicija ali določen duhovni vir njene ideologije, je totalitarna vladavina vselej preoblikovala razrede v množice, izpodrinila strankarski sistem ne z enostrankarsko diktaturo, temveč z masovnim gibanjem, premaknila center moči z vojske na policijo in vzpostavila politiko, ki je bila odkrito naperjena v svetovno nadvlado. Za časa nacizma je spoštovanje nadljudi in okultizem ustvaril eksplozivno mešanico nacističnega Nemca. Najbolj razširjena doktrina je pridigala, da je treba najti superiorno raso, ki je izumrla nekaj tisoč let prej. To je bilo povezano z veliko katastrofo še na začetku sveta, s kataklizmo, ki je skoraj popolnoma izbrisala razvito civilizacijo. Res je, da včasih (v primeru rasizma je že tako) ideologija spreminja svoj izvorni politični smisel, toda politične ideologije brez neposrednega stika s političnim življenjem si ne moremo predstavljati (Arendt 2003, 220).

Nacionalsocializem se je oblikoval na idejah nekaterih predhodnih filozofij, ki so bile, kot smo že dejali, pogosto v prirejeni in falzificirani obliki vir ideološkimi nazorom nacizma. Neredko posamezni avtorji omenjajo kot močno »inspiracijo« nacizmu filozofijo Friedricha

Nietzscheja, ki je govoril o »nadčloveku« (Übermenschen) z neverjetnimi sposobnostmi in zmožnostmi. Nietzsche je imel z imaginarno idejo o nadčloveku razlago, da je človek le nepopoln kos, ki ga čaka nekaj več kot le razpetost med živaljo in super človekom. Da bi dosegel cilj se mora človek odpovedati krščanstvu in prevzeti drugačne vrednote, ki so onstran dobrega in zla. Nacisti so koncept nadčloveka prilagodili njihovi filozofiji arijske rase, Nietzschejevo knjigo (*Volja do moči* 2004) pa priredili na biološko razlago z vzporednico socialnega darvinizma. "Politične razlage Nietzschejeve temeljne misli so največji krivci za odstranjevanje njegove filozofske globine. Najbolj nadaljujejo proces izravnavanja, če dejansko ne izničijo bistva volje do moči. Dejansko ni pomembno, če ti politični ponaredki, ki nam onemogočajo, da bi videli resnični pomen volje do moči, hranijo sovraštvo Nemcev ali služijo ljubezni Nemcev." (Blitz 1981, 69) V nekaterih knjigah kot so: *How to read Nietzsche* (Pearson 2005), *Nietzsche: very short introduction* (Tanner 2000), *The consolations of philosophy* (De Botton 2001), *A beginner's guide to Nietzsche's beyond good and evil* (Southwell 2009), *Nietzsche and the Nazis* (Hicks 2006), je opravljena natančna analiza filozofskih idej in opisano na kakšen način lahko interpretiramo Nietzschejeva dela ter na kakšen način so dela interpretirali Nemci.

V nacizmu je bil tudi poudarek na ekspanzionizmu, z namenom razširiti prostor Arijcem, da se bodo ti neomejeno gibali po svetu. Tej ideji rečemo ideja o »lebensraum« (nem. življenjski prostor). Nietzsche je dal eno najpomembnejših idej nacizma, saj so nacisti predstavljali Arijce kot svoje prednike – nadljudi – in s tem tudi vir za Fichtejev »absolutni jaz« (Kavčič 2010, 7). Na Hitlerja in na nemški nacizem so idejno vplivali tudi nekateri nenemški misleci (francoski pisatelj in diplomant Joseph Arthur de Gobineau in Anglež Houston Stewart Chamberlain), pri katerih je bila ključna podlaga zgodovine – rasa. Hitler je verjel, da je naslednik starodavnega znanja, pri čemer je njegova naloga najti nemške prednike in na dan potegniti znamenja davnega sijaja. V tej neverjetni viziji sveta so imeli Nemci le enega sovražnika, Jude. Ideološka podlaga nacionalsocialističnega gibanja so zmedene in antisemitske rasne teorije iz 19. stoletja, povezane s pruskim militarizmom in novopogansko mistiko.

5 ZNANOST V ČASU NACIZMA

5.1 Uporaba znanosti za vojaške namene v času nacizma

Propagandni letak iz tretjega rajha, ki pravi »Ta genetsko moten mož državo stane 60.000 mark v svojem življenju. Državljeni: to je vaš denar!« (Jeran in drugi 2012), zelo ilustrativno ponazarja, kako si je nacistična ideologija predstavljala vlogo znanosti. Bolj kot sredstvo uničevanja »sovražnikov« kot pa sredstvo za razvoj človekovega blagostanja.

Znanstveniki naj bi pri svojem delu čutili moralno zavest za etično ravnanje v svojem delu. To ni veljalo za znanost v nacizmu. Naloga nemške znanosti je bila odprava naravnega neskladja oz. za doseg "rasne higijene" izbrisati vse z namišljenim genetskim primanjkljajem. Ko primerjamo njihovo početje z etosom znanosti³ po R. K. Mertonu, ugotovimo, da so bila vsa načela s strani znanstvenikov neupoštevana oz. kršena.

Eksperimenti so med drugo svetovno vojno v prvi vrsti namenjeni reševanju vprašanj, kako povečati vzdržljivost in funkcioniranje v najbolj ekstremnih okoliščinah vojakov tretjega rajha. Za manj znane situacije, kot je na primer v letalstvu vzdržljivost telesa z visokim in nizkim tlakom, so želeli ugotoviti, kje je meja med življenjem in smrtjo. Pri teh poskusih je šlo za to, da bi raziskali vpliv spremembe zračnega tlaka na posadko letala, spremembe, do katere pride, če se v velikih višinah razbije kabina letala in je pilot v trenutku izpostavljen pomanjkanju kisika ter padcu tlaka (Ajdič 1981, 119).

V naslednjo kategorijo se uvrščajo eksperimenti, namenjeni za razvoj in testiranje zdravil v primeru poškodb in bolezni vojakov. Da bi preizkusili razna biokemična in terapevtska sredstva, so okužili veliko število jetnikov z namenom zdravljenja namišljene bolezni.

³ Mertonov etos znanosti tvorijo naslednja načela: »1. Univerzalizem: potrditev ali zavračanje znanstvenih izsledkov, naj bi se ocenjevalo zgolj glede na interna znanstvena merila, ne glede na njegovo nacionalno, rasno, ideološko, religiozno, spolno, starostno ali katero koli drugo opredeljenost. 2. Komunalnost: znanost je javno vedenje, ki je vsem dostopno. Znanstvena odkritja naj bi bila prek objav takoj posredovana znanstveni skupnosti, tako da se lahko brez omejitev uporabljajo naprej. 3. Nepristranost: znanstveniki naj bi rezultate raziskovanja posredovali samo z enim namenom: da prispevajo k napredku znanstvenega vedenja. Znanstveniki naj ne bi imeli osebnih interesov, ko gre za zavračanje ali sprejemanje posameznih znanstvenih idej. 4. Sistematični (organizirani) skepticizem: znanstveno vedenje se mora kontinuirano nadzorovati zaradi možnih napačnih dejstev ali nekonsistentnih argumentov. Ta norma predpostavlja strogo intelektualno disciplino in zelo kritične standarde« (Merton v Mali 2002: 81–82).

V obdobju devetnajstega stoletja in koncu dvajsetega je bila Nemčija vodilna država, ki je veliko vlagala v raziskovalne namene. Po koncu prve svetovne vojne so se morala uspešna podjetja prilagoditi novim tržnim razmeram v državi, pri čemer je bilo državno financiranje usmerjeno predvsem v oskrbo vojske. Tipični primer uspešne preobrazbe je podjetje DuPont, ki je bilo eno od vodilnih svetovnih proizvajalcev eksploziva (Dolenc 2011, 114). V Ameriki so menili, da je nespodobno iz proračuna črpati sredstva za znanost, zato so v raziskave veliko vlagale podjetja sama. Kljub dolgoročni povezanosti med teoretičnim in praktičnim znanjem predstavlja druga svetovna vojna pomembno ločnico v razumevanju med tako imenovano aplikativno⁴ in bazično⁵ znanostjo. Ideja o nujnem, stalnem in urejenem državnem financiranju znanstvenih raziskav brez vnaprej znane neposredne praktične uporabnosti se je kot prevladujoča miselnost pojavila šele v obdobju po drugi svetovni vojni (Dolenc 2011, 115).

Vsaka vojna zagotovo pomeni napredek na področju tehnologije in znanosti, saj ta omogoča vojaške uspehe. Raziskovanje s področja atomske fizike se je tako izkazalo za strateško zelo pomembno, podobne zgodbe pa so se ponovile tudi na drugih področjih znanosti (Dolenc 2011, 114). Glede na številna odkritja novih snovi in metod lahko zagotovo rečemo, da ne bo vsak napredek pozitiven, kaj šele koristen. Spremembe v produkciji znanstvenega vedenja in s tem povezani drugačni vzorci znanstvene komunikacije so dali drugačno podobo znanosti (Mali 2002, 59). V času nacizma so se številna odkritja uporabila v vojni za množično ubijanje ljudi, z namenom najti nemške prednike, na dan potegniti znamenja davnega časa superiorne rase, ki so se tradicionalno imenovali »neznani gospodarji« in posledično izbrisati Žide iz obličja sveta.

V času nacizma je treba razlikovati med manjšino znanstvenikov, ki so bili privrženci Adolfa Hitlerja in pobudniki nacionalsocializma, in med večino znanstvenikov, ki so služili nacionalsocialistični državi. Prva skupina si zasluži kritiko ali celo obsojanje, prav tako njihova podpora nacionalsocializma ni imela velike vloge pri njihovi profesiji, kar nam pove malo o specifičnem efektu, ki naj bi ga nacionalsocializem imel na znanost (Walker 1995, 6). Ne glede na to, ali so znanstveniki namerno podpirali Hitlerjevo politično gibanje ali ne, so bile njihove raziskave transformirane oz. zlorabljene s strani nacionalsocialistične države.

⁴ Izsledki znanstvenikov nimajo nobene uporabne vrednosti.

⁵ Izsledki znanstvenikov so uporabljeni v vsakdanjem življenju.

Osrednja težava za naše razumevanje znanosti v nacionalsocializmu je vztrajna in nevarna raba Janus-like⁶ kontradiktorne kombinacije hagiografije in demonizacije, črno-bele karakterizacije tako znanstvenikov kot drugih znanstvenikov in socialnih skupin (Walker 1995, 2). Za časa druge svetovne vojne je skoraj vsak posameznik ali institucija v Nemčiji vsebovala nekatere elemente nacizma, anti-nacizma ali pa nič od naštetega. Mark Walker v svoji knjigi znanstvenike postavlja v tri različne kategorije: »nebesa«, »pekel«, »vice«. Na eni strani imamo znanstvenike, kot sta fizik Johannes Stark in matematik Theodor Vahlen, ki so se identificirali z Nacionalsocialističnim gibanjem, na drugi strani pa predstavnike, ki so strogo nasprotovali Hitlerjevemu režimu, eden takih je bil Albert Einstein.

Najpomembnejša odkritja med obema vojnama so (Meidenbauer 2012):

- odkritje, kako se elektroni gibljejo okrog atomskega jedra (danski fizik Niels Bohr)
- odkritje strukture nevtrona (britanski fizik James Chadwick)
- odkritje radioaktivnih izotopov (zakonca Irene in Joliot Curie)
- odkritje X-žarkov (Röntgen)
- dokaz relativnostne teorije (Albert Einstein)
- odkritje plutonija (Slenn Theodore Seaborg)
- odkritje penicilina (Aleksander Fleming)
- umetne mase, sintetični kavčuk, umetna vlaknina, umetna gnojila itn.

Tako kot medicina in tehnologija v civilni rabi se je tudi vojaška tehnologija z različnimi izumi in drugimi znanji krepila z namenom razvoja motoriziranih vozil tako v zraku, na morju kot na kopnem. Primitivni začetki raketne znanosti segajo po poročanju rimskega zgodovinarja Aulusa Gelliusa že v leto 400 pred Kristusom, raziskave pa je hitro pospešila šele druga svetovna vojna.

- Goddard je 16. marca 1926 izstrelil prvo raketo na tekoče gorivo, Moon man, in dvomljivci so obmolknili. Raketa, visoka tri metre, je v manj kot 2,5 sekunde preletela 55 m. Leta 1929 je začel Goddard graditi raketo, opremljeno s kamero in merilnimi instrumenti. Sledili so nadaljnji poskusi, ki so dosegli vrhunec v večstopenjski raketi z motorji, ki so se prižigali po stopnjah drug za drugim. Ko je ena stopnja dogorela, je preprosto odpadla in izstrelek je postal lažji (Meidenbauer 2012, 310).

⁶ Dvolično; izvor: Rimski bog Janus, ki je imel dva obraza.

- Drugi pionir na področju raketne tehnike je bil fizik Wernher von Braun, ki je že na začetku tridesetih let delal na razvoju raket na tekoče gorivo. Ko je nacistični režim spoznal koristi te tehnologije, je bil von Braun zadolžen za gradnjo velike rakete. Znanstvenik je v raketnem raziskovalnem središču Peenemünde zasnoval raketo A4 ali V2, Vergeltungswaffe 2 (»maščevalno orožje«). Po zasnovi 14 m visoke rakete je Adolf Hitler takoj ukazal prvo proizvodnjo tovrstnih raket na svetu.

5.2 Zloraba znanosti v koncentracijskih taboriščih

Vodja varnostne službe Sicherheitsdienst (SD) znotraj SS je bil Reinhard Heydrich, ključni predstavnik izgradnje koncentracijskih taborišč. Glavni cilj koncentracijskih taborišč (KT) je bil izključiti vsakega stvarnega ali namišljenega nasprotnika nacionalsocialistične vladavine. Vzporedno temu cilju so nacistični oblastniki že od samega začetka jetnike izkoriščali za razvoj nemške znanosti. Toda sistematično so se začeli z njimi ukvarjati, ko so v okviru raziskovalne in učne skupnosti »Ahnenerbe« (SS-Forschungs- und Lehrgemeinschaft Ahnenerbe – dediščina prednikov), ki ji je predsedoval Himmler, ustanovili v koncentracijskih taboriščih raziskovalne centre (Ajdič 1981, 113). Ne glede na skrbno varovano poskuse, so se ohranili številni dokumenti in izjave preživelih žrtev na tako imenovanem zdravniškem procesu. Raziskovalni centri so bili pod vodstvom »Higienskega inštituta vojnih enot SS« s sedežem v Berlinu, ki ga je vodil doktor medicine Joachim Mrugowski. Iz prisilnih taborišč za politične nasprotnike so se ta od leta 1942 spremenila v taborišča za delovno silo nemške vojne industrije.

Lakota in nedohranjenost sta bila glavna vzroka smrtnosti v taborišču, medtem ko so tisoči umrli zaradi zločinskih medicinskih poskusov. »Dr. Rascher je poskušal na jetnikih vplive zmanjševanja in povišanja zračnega tlaka. Delal je s posebno komoro, v kateri je s kompresijo ali dekompresijo ustvarjal razmere, v kakršnih naj bi se znašli letalci ob sestrelitvi« (Pirnovar 1999, 43).

Ugotovljeno je bilo, da so medicinske poskuse opravljali skoraj v vseh koncentracijskih taboriščih, medtem ko so bili poskusi najokrutnejšega pomena izvajani v: Dachau, Buchenwaldu, Auschwitzu, Natzweilerju, Sachsenhausenu itd. Na dachauskih jetnikih so opravljali naslednje (Ajdič in drugi 1981):

1. poskusi z malarijo;
2. letalski poskusi, ki so obsegali:

- a. raziskave vpliva nizkih in visokih tlakov na človeško telo,
 - b. raziskave reakcije človeškega organizma na podhladitev,
 - c. raziskave pitnosti morske vode;
3. poskusi s flegmonami;
 4. jetrni poskusi (punkcija);
 5. poskusi s TBC;
 6. poskusi z izkristalizacijo krvi;
 7. poskusi ustavitve krvavenja;
 8. kirurški poskusi.

V posebno kategorijo sodijo eksperimenti, namenjeni za uresničevanje ideologije in nadvlade arijske rase. Najbolj znane poskuse je izvajal Josef Mengele v Auschwitzu na dvojčkih in Romih, pri čemer ga je zanimalo, katere rase so odporne proti različnim nalezljivim boleznim. Namen je bil ustvariti višjo raso in s sterilizacijo preprečiti rojevanje Judov in Romov. Nacistični zdravniki so želeli najti biološke dokaze, četudi izmišljene, da so pripadniki drugih ras manjvredni. Eden izmed primerov, ki so ga uporabljali tudi v propagandah, je bil izmišljen krvni dokaz, da so Romi nagnjeni h kriminalnim dejanjem.

Vsi omenjeni poskusi so se opravljali v vojaške namene, z namenom pridobiti številna poročila, ki bi služila nemškim vojakom preživeti v armadi, mornarici in letalstvu. Omenjeni poskusi so imeli medicinski cilj, pri čemer so bili ljudje kontrolni objekti za zdravila, strupe, bakterijske kulture za pripravo cepiv proti pegavcu; znanstveni pomen redko zaznamo. Poskuse so opravljali z načrtno politiko vojaških in strankarskih oblasti, pri katerih je bil glavni pobudnik Himmler. V njegovih zločinskih, blodnih mislih so vzniknile vse mogoče kolonizatorske vizije, ki so spočele celo vrsto teh lažnih znanstvenih poskusov ter neizmerno trpljenje tisočih jetnikov koncentracijskih taborišč (Ajdič 1981, 113). Higienški inštitut vojnih enot SS je sodeloval z raznimi rodi vojske, s kemično farmacevtskimi in serobakteriološkimi oddelki koncernov ter mnogimi znanstveniki v raznih inštitutih in univerzah.

V Buchenwaldu so rezultati raziskav prispevali k napredku nemške medicine, pri kateri je bilo zdravljenje nalezljivih bolezni ključnega pomena. Poskusi z zastrupljenimi naboji, s staro krvno plazmo, s pegavcem in drugimi okužbami, z raznimi strupi niso prispevali kakršne koli znanstvene kritike, temveč so le rezultat patološko iztirjene ideologije nacizma, ki je popolnoma načela etike zdravniškega poklica.

6 ETIČNA PROBLEMATIKA ZNANOSTI V NEMČIJI ZA ČASA NACIZMA

Od industrijske dobe naprej je človek postal zelo odvisen od znanosti in tehnologije, kar pa je tako pozitivno kot negativno vplivalo na družbeno in človekovo sfero. Nacistična oblast, ki je kriva za nešteto zločinov v času dvanajstletnega obstoja tretjega rajha⁷, je imela na področju znanosti vse prej kot pozitivne posledice. Etika je filozofski nauk o dobrem in zlem, ki raziskuje tako merila moralnega vrednotenja kot izvor morale.

Vrednotni nevtralizem se je začel v resnici pojavljati in krepiti z razvojem znanosti. Lahko bi rekli, da je bil pogoj za nagel razvoj znanosti, kolikor so si nekatere institucionalne avtoritete lastile oblast nad znanostjo in njenimi ustanovami ter tako ovirale svobodno znanstveno delo (Ule 1994). Kot je že omenjeno, je bil glavni pobudnik znanstvenih poskusov Himmler, ki je zaradi kolonizatorske vizije neposredno glavni krivec za trpljenje tisočih jetnikov. O svojem delu so bili znanstveniki dolžni Himmlerja stalno obveščati o poteku poskusov in številna opisujejo nazoren potek:

Šlo je za dolgotrajnejši poskus na višini 12 km brez dovajanja kisika. Poskus je bil opravljen na 37-letnem Židu zadovoljivega zdravja. Dihanje je trajalo še 30 minut. Po štirih minutah se je začel poskusni objekt potiti in majati z glavo. Po petih minutah so nastopili krči, med šesto in deseto minuto je začel dihati hitreje in izgubil zavest ...; Mislim, velespoštovani državni vodja, da vas bodo ti poskusi nenavadno zanimali (Ajdič 1981, 120).

Vsi poskusi, opravljeni v Dachauu so sodili v okvir raziskav kozmičnih medplanetarnih raket Wernerja von Brauna v taborišču Dora in so služili izključno za vojne namene. Tako kot ljudi so si v Nacionalsocializmu podredili znanost v korist ljudstva pod vodstvom stranke. Znanstveniki, ki niso sledili njihovi ideologiji, so bili izključeni, eden takih je bil Albert Einstein, ki se je zaradi omenjenih razmer prostovoljno preselil v Ameriko. Znanstvenik je tisti, ki oceni katere posledice so v skladu z normami in vrednotami, medtem

⁷ Pojem »tretji rajh« ne izvira od Hitlerja ali od kakšnega drugega nacionalista. Najdemo ga že pri srednjeveških teologih, zlasti pri Joahimu de Fiori. Po »kraljestvu Očeta« [Reich des Vaters] in »Sina« [des Sohnes] naj bi po njihovi razlagi do konca časov prišlo »tretje kraljestvo« [das Dritte Reich] oziroma »kraljestvo Svetega Duha«. V 20. stoletju se je uveljavila taka predstava o treh kraljestvih: »sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti«, Bismarckovo cesarstvo in po njegovem zatonu upanje – razširilo se je predvsem med »rasno čistimi« [völkisch] skupinami in privrženci konservativne revolucije –, da bo prišlo tretje kraljestvo iz »duha rasne duše« [Geist der Rassenseele] (V. Klemperer 2014, 309).

ko so nacisti zahtevali nujnost poskusov pod pretvezo gradnje nove Nemčije in služenja arijskemu ljudstvu. Profesor Schilling (1981, 117) je na procesu pred ameriškim sodiščem ob koncu zagovora dejal: »Če bi mi sedaj Himmler znova ukazal delati poskuse, bi jih opravljal naprej ... Res so ljudje trpeli, toda znanje in rešitev milijonov pred to boleznijo sta pomembnejša.«

Pri eksperimentiranju je temeljna etična obveza vlade ščititi pravice in blaginjo posameznikov in vsekakor je znanost v Nemčiji zaradi iztirjene ideologije popolnoma razvrednotila temeljna načela etike zdravniškega poklica. Podobno kot pri medicinskih eksperimentih standard predpostavlja, da je eksperiment etičen, če osebe prostovoljno privolijo v sodelovanje, in sicer za toliko časa, dokler jim eksperimentator daje vse informacije, ki jih potrebujejo za lastne, dolgoročno najboljše interese in za svojo seznanjenost s pravico kadar koli prekiniti eksperiment (Kirn 1988, 177). Že omenjeni profesor Schilling je hotel sodišče prepričati, da so se jetniki za poskuse prostovoljno javili, vendar je na koncu le priznal, da je bilo takih le pet od vseh 5485 jetnikov. Vsekakor udeleženci niso vedeli za njihove naklepe in nekateri so s popolnoma drugimi zdravstvenimi težavami pristali na "zdravljenje" z okuženo krvjo malaričnega bolnika. Ule (2006, 311) v razpravi o etični problematiki v sodobnih znanostih razlikuje med etično problematiko kot temo znanosti, etično problematiko znanstvenega dela in etiko oziroma moralo znanosti. Vse tri problematike so danes zelo aktualne, pri čemer znanosti niso pristojne za reševanje etičnih težav.

Med ideologijo in znanostjo so lahko naslednja možna razmerja (Kirn 1988, XVI):

- nasprotovanje in izključevanje,
- dopolnjevanje in vzajemna preobrazba,
- zgolj različnost,
- konkretna začasna identičnost določenih vsebin in idej.

7 ZAKLJUČEK

Na začetku diplomske naloge sem najprej predstavila pojem totalitarizma, ki je z načinom vladanja državnim ciljem podrejeno tako javno kot zasebno. Gre za tako imenovano diktaturo, ki pokriva vsa področja človekovega življenja, kot tudi razvoj znanosti. Pri tem delu sem se sklicevala predvsem na ameriško politično teoretičarko in filozofinjo nemško-judovskega izvora Hannah Arendt. Totalitarno v sebi nosi samo lastnosti uničevanja, tako socialne, pravne kot politične tradicije v državi.

V poglavju družbenih vzrokov za nastanek nacizma sem najprej opisala partijo NSDAP, ki je bila ključna za nastanek omenjene ideologije. Njen predsednik je bil Adolf Hitler, ki je s svojim entuziastičnim govorjenjem znal spraviti najrazličnejše ljudi na zborovanjih v religiozno ekstazo. Množice niso prepričala izmišljena dejstva, temveč trdnost sistema, to pa je veljalo za politično indiferentne ljudi.

Vojni zločinec Adolf Hitler je v svoji knjigi *Mein Kampf* izpostavil željo po dosegu novega življenjskega prostora za arijsko raso, pri čem bo treba neželjeno raso iztrebiti. Nacizem se je želel polastiti celotnega notranjega življenja, in ker hoče biti religija, v veljavo vstopi propaganda, ki s kljukastim križem, vzkliki, dvignjeno desnico itd. slepi ljudstvo. Kultno čaščenje Hitlerja se je stopnjevalo z rabo verskih epitetov, saj so že npr. knjigo *Mein Kampf* od nekdanj imenovali »biblija« nacional-socializma.

Namen je bil zavreči ali potrditi hipotezo, da se je znanost razvijala pod taktirko totalitarnega režima za dosego ideoloških ciljev. Spoznali smo več vrst znanstvenih poskusov, za katere bi lahko rekli, da so določeni služili za ohranjanje vojakov tretjega rajha pri življenju, drugi pa za uresničitev ideologije in prevlade nadčloveka. Glede na to, da so vojaki služili namenu širjenja ozemlja za arijsko raso, bi lahko zaključili, da so bili vsi poskusi izkoriščani za dosego ideološkega cilja.

Eksperimenti v koncentracijskih taboriščih niso služili le osnovni funkciji, temveč postanejo vodilni družbeni ideal popolne nadvlade v najširšem smislu. Znanost se je torej razvijala za dosego nadzora vsega sveta, ki bi po načrtih moral postati ena sama Nemčija.

Morala in etika znanosti sta bila v času nacizma z namenom ohranjanja ideologije irelevantni, saj so določene človeške skupine dojete kot odvečne na prenaseljeni zemlji. Glede na to, da je znanje nujna ne pa še zadostna predpostavka etične zavesti, lahko zaključimo, da je bila v času nacizma močno prisotna družbeno-politična zloraba znanosti. Znanstvena skupnost mora upoštevati tako družbene koristi kot ocene tveganja novih tehnologij, pri čemer za znanstvenike v nacizmu velja ravno obratno. Niso razmišljali v okviru družbene in etične regulative, temveč kako znanost brez zadržkov izkoristiti za dosego ideološkega cilja.

8 LITERATURA

1. Ajdič, Bojan, Fedor Bevc, Vlasto Kopač, France Medja, Zlatko Močnik, Stane Šinkovec, Vlado Vodopivec, France Žemva. 1981. *Dachau*. Ljubljana: Borec.
2. Alič, Janez, Milan Filipčič, Lojze Krakar, Stanislav Mahkota, Janez Ranzinger in Rudi Supek. 1983. *Buchenwald*. Ljubljana: Borec.
3. Arendt, Hannah. 2003. *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
4. Blitz, Mark. 1981. *Heidegger's Nietzsche'*. Dostopno prek: http://www.mmisi.org/pr/22_01/blitz.pdf (31. julij 2016)
5. Burleigh, Michael. 2001. *The Third Reich: A New History*. London: Pan Books.
6. C. N. Trueman 2016. Dostopno prek: <http://www.historylearningsite.co.uk/nazi-germany/gottfried-feder/> (22. maj 2016)
7. Charles Mauricie de Talleyrand. 2009. *La Confession de Talleyrand 1754–1838*. West Roxbury: B & R Samizdat Express.
8. Claude, David. 1999. *Hitler i nacizem*. Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
9. De Botton, Alain. 2001. *The Consolations of Philosophy*. London: Penguin Books.
10. Geary, Dick. 1995. *Hitler in nacizem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
11. Hammer, Hermann. 1956. *Vierteljahrshefte Für Zeitgeschichte: Die deutschen Ausgaben von „Mein Kampf“*. Dostopno prek: http://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/1956_2.pdf (23. junij 2016)
12. Hicks, Stephen. 2006. *Nietzsche and the Nazis*. Illinois: Ockham's Razor Publishing.
13. Hitler, Adolf. 2006. *Moj boj (Mein Kampf)*. Dve knjigi, združeni v eni knjigi. Celje: Mavrica, d. o. o.
14. I. Kavčič 2010, 7. Dostopno prek: <https://www.yumpu.com/xx/document/view/45028476/ideologija-nacizma-in-njegove-posledice-zpm> (8. maj 2016)

15. Isabel Wilkerson. 1989. Dostopno prek: <http://www.nytimes.com/1989/05/21/us/nazi-scientists-and-ethics-of-today.html> (14. julij 2016)
16. Jeran, Jerca, Repanšek Maks, Živa Urbančič. 2012. *Izraba znanosti v vojaške namene*. Dostopno prek: <http://projekti.gimvic.org/2012/2b/znanost-vojska-poskusi/genetski.html> (22. julij 2016)
17. Kirn, Andrej. 1988. *Znanost v družbenovrednotnem svetu*. Ljubljana: Delavska enotnost.
18. Klemperer, Victor. 2014. *LTI – Lingua Tertii Imperii (Govorica tretjega rajha)*. Ljubljana: Založba /^{*} cf., Rdeča zbirka.
19. Kogon, Eugen. 1982. *Država SS-a*. Ljubljana: ČGP DELO OOUR GLOBUS, Izdavačka djelatnost Zagreb.
20. Kuljić, Todor. 1983. *Teorije o totalitarizmu*. Beograd: GRO Kultura.
21. Macintyre, Ben. 1992. *Forgotten Fatherland*. London: Macmillan London.
22. Mali, Franc. 2002. *Razvoj moderne znanosti. Socialni mehanizmi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
23. Manvell, Roger, Heinrich Fraenkel. 1969. *Goebbels*. Ljubljana: Založba Obzorja Maribor.
24. Meidenbauer, Jörg. 2012. *Odkritja in izumi: od prazgodovine do sodobnih časov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
25. Morlino, Leonardo. 1990. Authoritarianism. V *Contemporary political systems: Classifications and typologies*, ur. Anton Bebler in Jim Seroka, 91–107. London: Lynne reinner publishers.
26. Nietzsche, Friedrich. 2004. *Volja do moči: Poskus prevrednotenja vseh vrednot*. Ljubljana: Slovenska matica.
27. O. Meyses, Lucian. 1988. *Nationalsozialismus. Das Phänomen einer Massenbewegung – Es begann im Chaos und endete im Chaos*. Dunaj: HPT Verlag.
28. Overy, Richard. 2015. *Tretji rajh: kronika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

29. Pearson Ansell, Keith. 2005. *How to Read Nietzsche*. New York: W.W. Norton & Company, Inc.
30. Pirnovar, Hardvik. 1999. *Dachau, fotografije in risbe iz koncentracijskega taborišča s komentarjem*. Celje: Skupnost internirancev Dachaua za Slovenijo.
31. Shirer, William. 1969. *Vzpon in padec tretjega rajha. I. in II. del*. Ljubljana: DZS.
32. Southwell, Gareth. 2009. *A Beginner's Guide to Nietzsche's Beyond Good and Evil*. New Jersey: Wiley-Blackwell.
33. Tanner, Michael. 2000. *Nietzsche, A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
34. *Teorija in praksa*. 1964. Dostopno prek: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-ETPSIC7M> (25. junij 2016)
35. Thamer, Hans-Ulrich. 2009. *Nacionalsocializem*. Ljubljana: Modrijan založba, d. o. o.
36. Ule, Andrej. 1994. Razvoj znanosti v Sloveniji. *Teorija in praksa* 31 (9-10): 826-830.
37. Ule, Andrej. 2006. *Znanost, družba, vrednote*. Maribor: Založba Aristej.
38. Urbanc, Andrej. 2008. *Ideologija spektakla (uvod)*. Dostopno prek: <http://reflektor.si/2008/09/21/ideologija-spektakla-uvod/> (4. junij 2016)
39. Walker, Mark. 1995. *Nazi science – myth, truth and the german atomic bomb*. New York: Plenum.